

УДК 9 +352.075

DOI 10.31654/2520-6966-2018-10i-92-129-139

Н. Котельницький

кандидат історичних наук, член-кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН

До питання про участь В. В. Тарновського-молодшого у земському ліберальному русі на півночі Лівобережної України (60–80-ті рр. ХІХ ст.)

Стаття присвячена актуальній та не розв'язаній до цього часу науковій проблемі української історичної науки – питанню вірогідної участі яскравого представника української національної аристократії, відомого громадського діяча, благодійника та мецената – В. В. Тарновського-молодшого у земському ліберальному русі на півночі Лівобережної України (60–80-ті рр. ХІХ ст.). На основі виявлених автором маловідомих та малодосліджених джерел, які вперше вводяться у науковий обіг, всебічно розглянуті історичні факти, які свідчили про наявність контактів та зв'язків В. Тарновського-молодшого з опозиційною фрондою. У результаті автор приходять до обґрунтованого висновку про те, що молодший Тарновський не був повноправним членом вказаного визвольного руху, жодних підтверджень його активної політичної діяльності на цій ниві не виявлено, його причетність до земського лібералізму була формальною і символічною.

Ключові слова: В. Тарновський-молодший, земський ліберальний рух, консерватизм, В. Тарновський-старший, земське самоврядування, династія Тарновських.

2018 рік був наповнений цілою низкою видатних та славетних історичних ювілеїв, у тому числі персонального виміру. Далеко не останнє місце у переліку цих святкувань займала чергова річниця знаного громадського діяча, яскравого представника української національної аристократії, видатного мецената та благодійника – Василя Васильовича Тарновського-мол. (1838–1899). Однак потрібно констатувати, що й до сьогодні, поза увагою корпорації українських інтелектуалів залишається проблема кристалізації політичного портрету діяча, яка є актуальною проблемою української історичної науки. У цьому контексті велику цікавість викликають широкомасштабні відносини, зв'язки та стосунки В. Тарновського-мол. з земським ліберальним рухом північної України. Оскільки у вітчизняній

історіографії немає жодної праці на цю тематику, спробуємо лаковично, спираючись на виявлені нами історичні джерела, висловити свою, виключно суб'єктивну точку зору з цього питання та оціночні судження.

"Патріарх" та засновник земського лібералізму у Російській імперії – І. І. Петрункевич, у своїх легендарних мемуарах свідчив, що В. Тарновський-мол. увійшов до кола фундаторів опозиційного руху вже влітку 1866 року. Однак великого враження явно не справив і більше того – його оточення не викликало у соратників особливих симпатій. Керманіч опозиційної фронди відзначив, що В. Тарновський-мол. брав мінімальну участь діяльності прогресивного політичного осередку Північного Лівобережжя. Оскільки більшість публіки у колі його спілкування складали представники консервативного табору істеблішменту регіону, то ліберали зводили його участь у течії визвольного руху до прийняттого, комфортного і для нього, і для них рівня, щоб не дискредитувати молодшого Тарновського у звичному для нього суспільному бомонді. Тим не менше, І. Петрункевич наголошував, що він користувався повною повагою та довірою у засновників визвольного руху [1, с. 30–31, 33].

Виникає кілька запитань: що спонукало В. Тарновського-мол. до участі у новому політичному проекті?; які міркування опозиційної фронди стимулювали появу діяча у їх колі?; яким був характер, ступінь активності та практичні досягнення В. Тарновського-мол. у контексті діяльності політичної структури?; чи можна його вважати повноцінним членом ліберальної опозиційної фронди на півночі Лівобережної України? Спробуємо дати відповіді на усі поставлені питання.

І. Петрункевич у своїх спогадах згадував, що перше його знайомство з видатною династією Тарновських відбулось у серпні 1865 року, під час офіційного відкриття регіонального парламенту північної України – Чернігівського губернського земського зібрання. Політик-початківець був присутній на цьому засіданні – епохальній політичній події, яка дуже його вразила. У перервах засідань І. Петрункевич проявив інтерес до маленької групи депутатів – гласних від селянської курії, представників стану так званого "малоросійського козацтва", які не були кріпацькою верствою, а тому мали певні інтенції до участі у громадському житті. Іван Ілліч став консультувати їх, допомагати у процедурних справах. Але така демократична позиція і поведінка не сподобалась очільнику губернського зібрання – І. Дурново, який інструктивно рекомендував І. Петрункевичу вийти з частини зали, огороженої спеціальною решіткою, адже публіка не може знаходитись там, де працюють гласні. Усе це було

зроблено у дуже грубій формі, викликало загальну увагу, і селянські депутати, залишивши свої місця, показово пішли спілкуватися з І. Петрункевичем до кулуарів зібрання. Показовий рудимент кастового мислення не залишився поза увагою прогресивних депутатів, у тому числі одного з найповажніших і найшановніших гласних губернського земства, представника Борзнянського повіту, члена губернської земської управи, прихильника модернізації Російської імперії та створення земських інституцій, одного з творців Маніфесту про відміну рабовласницького устрою у державі – В. Тарновського-старшого. Іван Ілліч наголошував, що Тарновський-ст., засуджуючи позицію І. Дурново, демонстративно підійшов до нього та групи селянських депутатів, представився і подав руку для знайомства І. Петрункевичу, тим самим влаштувавши обструкцію голові зібрання. Звісно, такий публічний жест викликав повагу у молодого опозиційного політика та прояви майбутньої симпатії до родини Тарновських [2, с. 8–9].

Потрібно зазначити, що попри фальсифікацію земських виборів та дуже консервативний склад Борзнянського повітового зібрання та управи першої трирічної каденції (1865–1868), саме завдяки В. Тарновському-ст., земські інститути Борзнянщини не стали "заповідником" реакції у регіоні. Симптоматичним було й те, що навіть у економічних питаннях, позиція В. Тарновського-ст. характеризувалась проявами ферментів українського, національно-аристократичного походження. Наприклад, дітяч був противником широкої транспортної інтеграції та зв'язків українських земель з Московією [3, с. 185, 187–189].

Цілком очевидно, що відносна прогресивність родини, принципова політична позиція батька, сімейне виховання та комплексна освіта, атмосфера натхненної та багатообіцяючої доби Великих реформ у Російській імперії, продукували у В. Тарновського-мол. повагу, приклад та наслідування цим ідеалам. Він бажав узяти активну участь у проведенні модернізації держави, зробити свій внесок у трансформацію країни. На нашу думку, великі надії та політичні ілюзії на "нові часи" в історії імперії, захоплення комплексом започаткованих перетворень, спонукали В. Тарновського-мол. примкнути до лав визвольного, земсько-ліберального руху, щоб бути причетним до епохального періоду в історії українських земель. У свою чергу, земська опозиційна фронда, у світлі загальної суспільної аури та симпатій до династії Тарновських, була не проти входження до своїх лав подібних особистостей. На наш погляд, у цьому відношенні, мав місце й елемент політичного розрахунку. Лібералам, з метою легітимації та легалізації своєї діяльності, балотування та обрання в

установи й органи місцевого, міського та корпоративного самоврядування, були потрібні персони, які мали широкі контакти та зв'язки з консервативною частиною громадськості та політикуму, які формували позицію регіональної влади. В. Тарновський-мол. у цьому контексті був дуже корисним для ліберальних земців. Навзаєм, він розраховував отримати від опозиціонерів преференції, перш за все, у сфері земського самоврядування. І хоча де-факто це свідчило про те, що В. Тарновський-мол. був "слугою двох панів", все ж для аристократичної фронди позитиви від цього перевершували негативи – "гра коштувала свіч".

Історичні джерела зафіксували спроби В. Тарновського-мол. отримати від земських установ краю деякі пільги. Так, наприклад, 12 вересня 1873 року, він подав клопотання Борзнянському повітовому земству про звільнення від земського оподаткування будівель фамільного заводу Тарновських у с. Парафіївка. Але потрібно відзначити, що Борзнянське повітове земське зібрання одностайно прийняло рішення про те, що земські податки з усіх одиниць активів родини повинні сплачуватись у повному обсязі без жодних винятків [4, № 6, с. 52–56]. Очевидно, вже на той момент відносини між молодшим Тарновським і опозиціонерами були позбавлені політичного сенсу.

Що стосується характеру, ступеня активності та практичних результатів роботи В. Тарновського-мол. у земській ліберальній партії регіону, то наголосимо, що нам не вдалося знайти жодних історичних джерел, які б підтверджували наявність будь-якої його активності на цій ниві. Відтак, візьмемо на себе сміливість стверджувати, що участь та ступінь активності В. Тарновського-мол. у визвольному опозиційному русі були виключно символічними та формальними. У відповідності до цього, ми не маємо жодних підстав вважати його повноцінним та повноправним членом земського ліберального руху на півночі Лівобережної України.

Наші оціночні судження ґрунтуються на дослідженні унікального родинного архіву династії Тарновських, який підтверджує слушність оприлюдненої точки зору. Виявлені нами історичні джерела проливають світло на політико-ідеологічний портрет цієї аристократичної династії та дозволяють виявити першопричини, генезу позиювання В. Тарновського-мол. щодо участі у політичних рухах. Так, зокрема, у рукописі програмної концептуальної праці – "О равенстве прав человека", викладена візія династії Тарновських на принципове питання рівності усіх людей у суспільстві.

Проаналізуємо контент праці. У праці стверджувалося, що будь-яка рівність у суспільстві – це не більше, ніж фікція, адже вона ніяким

чином не корелюється з людською природою, тим більше в умовах державного життя, себто свідомого обмеження прав та свобод і делегування повноважень владі. Рівності у державі у принципі не може бути – існує верховна влада, яка готує, видає та приводить у виконання закони. Демократичного устрою як такого на території Російської імперії ніколи не було, і є великі сумніви – чи буде коли-небудь?! Правляча еліта та панівні стани соціуму – продукт політики верховної влади щодо дарування бенефіцій та преференцій своїм вірогідним слугам, які повинні здійснювати від імені режиму державне управління у вказаних їм територіях. І чим стараннішою буде їх служба, тим далі вони будуть просуватися по драбині ієрархічної влади, тим більшого вони досягнуть у контексті визнання державою їх заслуг. Було зазначено, що у суспільстві слабкий завжди поважав сильного, мудрий завжди панував над менш розумним: у якості прикладу були наведені стосунки багатого батька, який утримував сина; відповідно, син повинен був усіляко підкорятися волі батька, бути вірним спадкоємцем його справ. Автор зауважив, що коли не було законів у людності, лише сила у своїй повноті могла виконати ці функції. Різниця у правах та обов'язках людини обумовлена дуальністю належностей самої людини: перші надані фактом народження, самою природою; другі – виникають у ході взаємовідносин з державою. Констатується, що суспільний статус людини отримує виключно від державної волі. Наголошується на тому, що існує принципова різниця між природними і громадянськими правами людей. Громадянські права прямо залежать виключно від політичного і соціального статусу персони та рівня фінансово-економічних статків. У той же час автор відзначає, що політичний статус людини визначає його соціальне походження, тобто суспільна страта, у колі якої він був народжений. Станові права є вічними і переходять по спадку від батька до синів. У завершальній частині праці було підкреслено, що державна влада – дар Божий, а тому усі повинні її поважати. У світлі взаємовідносин між людьми було вказано, що усі відмінності між ними – прямий наслідок соціально-політичного статусу особи й особливо її фінансового стану, тому соціальне походження прямо визначає політичні та громадянські права. Єдиним шляхом соціального прогресу людини є всебічне удосконалення його прав [5, арк.1–2, 11 зв.].

Потрібно визнати, що красномовна вичерпність автографу фундаментальної праці вражає, і за великим рахунком не потребує коментування. По суті, ми маємо справу з панеґриком просвіченого абсолютизму, який ґрунтувався на ідеології патріархальності, православного клерикалізму і фундаменталізму, традиціоналізму та

консерватизму і найбільш яскраво обґрунтовував кастовий устрій суспільства Російської імперії. Маємо усі підстави стверджувати, що між переконаннями династії Тарновських і філософією та ідеологією фундаментального лібералізму взагалі не було нічого спільного. У світлі цього абсолютно зрозумілою видається політична поведінка В. Тарновського-мол., яку можна характеризувати як широко-масштабний нейтралітет. Звичайно, оскільки інтереси держави як верховного сюзерена були понад усе, будь-які зміни у політиці режиму повинні були неухильно підтримуватися вірним намісництвом самодержавної деспотії у регіонах – великої латифундіальної аристократії, що, власне, і відбулось, під час започаткованої та проведеної в умовах військової геополітичної поразки російської монархії у Кримській війні, модернізації держави, яку сучасники цілком справедливо назвали епохою Великих реформ (1856–1874). Тому відносна демократична еволюція Тарновських у цьому контексті не дивує, тим більше, що їм, як представникам місцевого нобілітету, було потрібно адаптуватися до якісно нових умов і не втратити свого привілейованого становища.

Цілком можемо погодитись з М. Юзефовичем, який кваліфікував політико-ідеологічні імперативи Тарновських як консервативний лібералізм, що, безумовно свідчить про стратегічне, державницьке мислення, визнання недоліків та відсталості Російської імперії від передових країн світу та візію свого майбутнього у революційно новій дійсності [6, с. 11].

Зазначимо, що консервативні погляди Тарновських були покладені в основу програми діяльності В. Тарновського-ст. на етапі створення та перших років функціонування земських інституцій самоврядування на півночі Лівобережної України. За його перспективним задумом, підтриманим іншим соратником по консервативно-ліберальному середовищу – Г. П. Галаганом, у регіоні необхідно було створити особливу земську партію, яка б опікувалась та усіляко допомагала прогресивному розвитку інститутів земства. Майбутня організація повинна була контролювати усі процеси у регіоні шляхом отримання влади в установах і органах місцевого самоврядування, всебічно сприяти соціальному та економічному розвитку українських земель [7, с. 55–56].

На переконання В. Тарновського-ст., членами земської партії повинні були стати депутати – представники освічених та економічно забезпечених станів суспільства: помісні дворяни, купецтво", "малоросійське козацтво". Фінансові статки, як передбачалось, обумовлять повну політичну лояльність вказаного соціуму до верховної влади.

Особливо наголосимо, що В. Тарновський-ст. принципово наполягав на тому, що земська партія за жодних обставин не повинна займатись політичною діяльністю, не звертатися до Уряду з будь-якими вимогами про розширення прав місцевого самоврядування, а використовуючи даровані Государем права земським інституціям, широкомасштабно застосовувати їх для прогресу краю та його людності. При цьому необхідно, щоб партія боролася з усілякими зловживаннями у регіоні та рівномірно розподіляла усі повинності між соціальними станами громад. Окремо було зауважено, що є нагальна потреба у всебічному дослідженні та інвентаризації можливостей краю, щоб у такий спосіб отримати ґрунт для розвитку промислової індустрії [8, арк. 102–102 зв.].

Як бачимо, концептуальні роздуми В. Тарновського-ст. щодо земських справ якісно доповнюють загальний політико-ідеологічний портрет династії, у черговий раз ілюструють консервативні переконання родини, але у той же час показують генезу її зацікавленості, зокрема в особі В. Тарновського-мол., земськими установами та організаціями, пов'язаними з цими органами. На нашу думку, проаналізований нами програмний документ дає усі підстави стверджувати, що династія Тарновських була організатором консервативної партії в інституціях місцевого, міського та корпоративного самоврядування регіону, яка потребує всебічного вивчення.

У світлі вищевикладеного залишається з'ясувати – чи мали місце прояви прогресивної діяльності В. Тарновського-мол. у контексті його зв'язків з земсько-ліберальною опозиційною фрондою? Немає жодних сумнівів – такі прояви мали місце.

Так, наприклад, 22 вересня 1870 року, на засіданні Борзнянського повітового земського зібрання була розглянута доповідь повітової управи про прийняття до структури повітового земства заснованої на приватні кошти В. Тарновського-мол. у розмірі 600 рублів громадської бібліотеки у м. Борзна. Було зазначено, що бібліотека передається у дар повітовому земству для розвитку культурних потреб суспільності краю. Борзнянське повітове земство постановило: визнати подаровану В. В. Тарновським-молодшим бібліотеку земською; дозволити повітовій земській управі розмістити бібліотеку у будинку дворянської опіки, який належить повітовій управі; для забезпечення функціонування та життєдіяльності установи щорічно асигнувати з повітового земського бюджету освіти необхідний мінімум – 100 рублів; вчителям і учням народних шкіл Борзнянського повіту здійснювати видачу літератури виключно безкоштовно, а термін користування збільшити з 14 до 30 днів [9, № 2, с. 10].

24 вересня 1870 року на засіданні Борзнянського повітового земського зібрання була заслухана доповідь повітової управи про стан функціонування та існування першої земської бібліотеки у повіті. Депутатський склад зібрання було проінформовано про те, що повітовий предводитель дворянства – В. Тарновський-молодший передав голові повітової земської управи М. Імшенецькому благодійний внесок у розмірі – 750 рублів, з яких 600 – на потреби проходження усіх необхідних процедур щодо офіційного юридичного оформлення земської бібліотеки у м. Борзні, 150 – на потреби створення земської школи у с. Британівка. Повітова управа відзначила, що В. В. Тарновський-мол. люб'язно запропонував будівлю для повітової земської бібліотеки – свою особисту квартиру у м. Борзні.

У своїй доповіді управа повідомляла, що виконуючий обов'язки чернігівського губернатора, віце-губернатор – О. Судієнко, у своїй відозві з цього приводу вказав, що не може дати дозвіл на реалізацію ініціатив повітової управи і В. В. Тарновського-мол., оскільки не була призначена особа, яка б була відповідальною за життєдіяльність бібліотеки. У зв'язку з ситуацією, що виникла, голова повітової земської управи вирішив не ризикувати, а відкрити для початку приватну бібліотеку під свою персональну відповідальність, а коли почнетесь сесія повітового земського зібрання – юридично оформити та затвердити рішення складом зборів.

Повітові земські збори дали згоду на прийняття приватної бібліотеки до структури земства, а сам заклад став юридично земським. Особистий писар В. В. Тарновського-молодшого – В. Аронський, обійняв посаду земського бібліотекаря. Виконавчий орган проінформовував зібрання про основні параметри функціонування бібліотеки. Так, офіційна комерційна плата за користування фондами закладу становила від 2 до 6 рублів. На момент переходу бібліотеки на баланс та у структуру повітового земства безпосередніми передплатниками установи до бюджету повітового земства було сплачено 165 рублів 20 копійок. Був запроваджений інститут роздрібної та оптової торгівлі друкованої інформаційної продукції, сукупний прибуток від якого за півроку склав 25 рублів 70 копійок. Була проведена значна робота по придбанню до фондів установи комплексу періодичних видань на загальну суму 168 рублів 65 копійок.

Особливо було наголошено на тому, що бібліотека вже має широке коло меценатів і благодійників. Наприклад, граф Г. Милорадович пожертвував бібліотеці 3 літературних видання, голова повітової земської управи – М. Імшенецький – 10 видань, член повітової земської управи – Н. Волк-Карачевський – 10 видань. Повітова

земська управа, завершуючи доповідь, сповіщала, що на момент вересня 1870 року загальний обсяг фондів бібліотеки складає: 645 найменувань літературних видань у 948 томах; широкий комплекс періодичних видань, частина з яких є безпосередньо передплатними постійними читачами закладу. Установа має хоч і невеликий, але постійний та регулярний заробіток для свого існування у формі прибутків від торгівельних операцій книжковим фондом та доходів від інституту передплати на періодичні видання, що свідчить про факт комерційної привабливості та самодостатності закладу. Виконавчий орган повітового земства просив зібрання завершити юридичне визнання бібліотеки земською і розробити та затвердити Правила користування нею [10, № 4, с. 33–36].

Наведені факти яскраво підтверджують, що В. Тарновський-мол. був прихильником добродійних акцій, сприяв становленню культурної сфери земського самоврядування, був фінансово щедрим у власних жестах, що і стане у майбутньому головною ознакою його громадської діяльності, яка набуде загальноімперської слави [11, с. 1–2].

Резюмуючи викладене, зауважимо, що проведений аналіз віднайдених історичних джерел дає нам підстави стверджувати про те, що проблему участі В. Тарновського-мол. у земському ліберальному русі на півночі Лівобережної України можна вважати закритою. Жодних підтверджень того, що діяч був повноправним членом опозиційної фронди, проводив активну політичну діяльність на цій ниві немає. Тому його участь в інституалізації течії визвольного руху у регіоні слід вважати суто формальною і символічною. Взаємну зацікавленість ліберальних земців і В. Тарновського-мол. один одним, на наш погляд, можна пояснити політичним розрахунком – кожен бажав отримати своє. Проте саме у цей період контактів діяча з опозиціонерами починають яскраво проявлятися його шляхетні чесноти добродійності, меценатства та благодійності, що стане "візитівкою" його культурної діяльності у найближчому майбутньому. Слід визнати – він доклав великих зусиль, зміг прислужитися установам земського самоврядування у гуманітарній сфері, а тому його діяльність у цій галузі слід оцінювати як акт прогресу і розвитку.

Література

1. Петрункевич И. И. Из записок общественного деятеля. Воспоминания / под ред. А. А. Кизеветтера, И. И. Петрункевича. Прага: Б.и., 1934. 472 с.

2. Там само.

3. Степович А. О. З перших років "земских собраний" на Лівобережжі. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*. Київ: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1927. Кн. XIII–XIV. 437 с.

4. Журналы заседаний очередного Борзенского уездного земского собрания 1873 года. Чернигов: Земская типография, 1873. 84 с.
5. Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського (далі – ЧІМ). Фондове зібрання. Архівні колекції. Архів Тарновських. Рукопис статті В. Тарновського-старшого "О равенстве прав человека". Автограф. Инв. № Ал504-17. Од. зб. 78. 12 аркушів.
6. Юзефович М. Памяти Василия Васильевича Тарновского. Киев: Университетская типография, 1867. 14 с.
7. Товстоляк Н. М. Земська діяльність В. В. Тарновського-старшого. *Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті*: зб. матеріалів II Міжнародної конференції. Ніжин, 2005. С. 54–57.
8. ЧІМ. Архів Тарновських. Різноманітні папери В. Тарновського-старшого по земським питанням. Инв. № Ал504-17. Од. зб. 64. 119 аркушів.
9. Журналы заседаний очередного Борзенского уездного земского собрания 1870 года. Чернигов: Земская типография, 1871. 76 с.
10. Там само.
11. Тарновский В. В. Некролог. *Земский сборник Черниговской губернии*. Чернигов: Земская типография, 1899. № 7. 563 с.

References

1. Petrunkevich I.I. Iz zapisok obshhestvennogo dejatelja. Vospominanija/ Pod red. A.A.Kizevettera / I.I.Petrunkevich. - Praga: B.i., 1934. -472s.
  2. Там само.
  3. Stepovich A.O. Z pershih rokov "zemskih sobranij" na Livoberezhzhi // Zapiski istorichno-filologichnogo viddilu VUAN. K.: Drukarnja Vseukraïns'koï Akademii Nauk. 1927. Kn.HIII-HIV. 437 s.
  4. Zhurnaly zasedanij ocherednogo Borzenskogo uezdnoego zemskogo sobranija 1873 goda. - Chernigov:Zemskaja tipografija,1873.-84s.
  5. Chernigivs'kij oblasnij istorichnij muzej imeni V.V.Tarnovs'kogo (dali-ChIM).-Fondove zibrannja.-Arhivni kolekcii.-Arhiv Tarnovs'kih.- Rukopis statti V.Tarnovs'kogo-starshogo"O ravenstve prav cheloveka".- Avtograf.- Inv.№ Al504-17.- Od.zb.78.-12arkushiv.
  6. Juzefovich M. Pamjati Vasilija Vasil'evicha Tarnovskogo.- Kiev: Universitetskaja tipografija,1867. – 14 s.
  - 7.Tovstoljak N.M.Zems'ka dij'al'nist' V.V.Tarnovs'kogo - starshogo//Znaki pitannja v istorii Ukraïni: ukraïns'ka istorija u evropejs'komu konteksti: Zbirnik materialiv II Mizhnarodnoï konferencii. - Nizhin, 2005. - S. 54-57.
  8. ChIM. - Arhiv Tarnovs'kih.- Riznomanitni paperi V.Tarnovs'kogo - starshogo po zems'kim pitanjam. - Inv.№ Al504-17. - Od.zb. 64. - 119 arkushiv.
  9. Zhurnaly zasedanij ocherednogo Borzenskogo uezdnoego zemskogo sobranija 1870 goda. - Chernigov: Zemskaja tipografija, 1871. - 76s.
  10. Там само.
  11. Tarnovskij V. V. Nekrolog//Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. - 1899. №7. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1899. -563s.
-

Н. Котельницький

кандидат исторических наук, член-корреспондент Центра украинских исследований Института Европы РАН

К вопросу об участии В. В. Тарновского-младшего в земском либеральном движении на севере Левобережной Украины (60–80-е гг. XIX в.)

Статья посвящена актуальной и не решенной до сих пор научной проблеме украинской исторической науки – вопросу возможного участия яркого представителя украинской национальной аристократии, известного общественного деятеля и мецената – В. В. Тарновского-младшего в земском либеральном движении на севере Левобережной Украины (60–80-е гг. XIX в.). На основе выявленных автором малоизвестных и малоисследованных источников, которые впервые вводятся в научный оборот, всесторонне рассмотрены факты, свидетельствующие о наличии контактов и связей В. Тарновского-младшего с оппозиционной фрондой. В результате, автор приходит к обоснованному выводу о том, что младший Тарновский не являлся полноправным членом указанного освободительного движения, никаких подтверждений его активной политической деятельности на этом поприще не обнаружено, его причастность к земскому либерализму была формальной и символической.

Ключевые слова: В. Тарновский-младший, земское либеральное движение, консерватизм, В. Тарновский-старший, земское самоуправление, династия Тарновских.

N. Kotelnitsky

Candidate of Historical Sciences, corresponding member of the Center for Ukrainian Studies Institute of Europe RAS

On the question of the participation of V. V. Tarnovsky-Jr. in the zemsky liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine (60–80th XIX c.)

The article is devoted to the actual and unresolved scientific problem of Ukrainian historical science – the question of the probable participation of the bright representative of the Ukrainian national aristocracy, a well-known public figure, philanthropist and patron, V. V. Tarnovsky-Jr. in the zemsky liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine (60–80 r.). On the basis of little-known and not well-researched sources discovered by the author, which are first introduced into scientific circulation; with the help of scientific methods of research – analysis and synthesis, deduction and induction, typology, classification and generalization, anthropological and retrospective method, content analysis, historical and dissemination and historical and genetic methods, thoroughly considered historical facts that showed the presence of contacts and contacts V. V. Tarnovsky-Jr. with the opposition fronts. As a result, the author comes to the reasonable conclusion that the younger Tarnovsky was not a full member of the specified liberation movement, there was no evidence of his active political activity in this field; his involvement in zemsky liberalism was formal and symbolic. Mutual interest of Frontender and younger Tarnovsky was caused by political calculations. However, the undeniable positive of these contacts should be considered the beginning of the extremely active and large-scale charitable work of V. Tarnovsky-Jr. in favor of the zemsky institutions of the region and the public of the region.

Key words: V. Tarnovsky-junior, zemsky liberal movement, conservatism, V. Tarnovsky-senior, zemsky self-government, dynasty of Tarnovsky.